

Geçmişten Günümüze Alevilik I.Uluslararası Sempozyumu

**Alewism From Past To Present
I. International Symposium**

03-05 Ekim / October 2013

Editör

Yrd. Doç. Dr. Mehmet YAZICI

1. Cilt

Bingöl Üniversitesi Yayınları
2014

ALEVİLİĞİN DAYANDIĞI ETNİK KİMLİK/LER ÜZERİNE

Yrd. Doç. Dr. Doğan KAPLAN*

C.kardeşlerle 1995 yılında Batı Avrupa'nın bir şehrinde karşılaştım. Çok az Türkçe konuşabilen bir Dersimli anne ve babanın, 33 ila 45 yaşları arasındaki dört erkek çocuğuydular. Kardeşlerden en büyüğü, hararetle bir şekilde asıllarının *Türk* olduğunu söylemekteydi. Sonradan tanıştığım çocukları ise 10 yıl öncesinde Kürt gecelerine ilk kez babaları tarafından götürüldüklerini ve şimdi de kendileri bu tür etkinliklere katılmaya devam ettikleri için onunla büyük sorunlar yaşadıklarını anlatmaktaydılar. İkinci kardeş, kendisini herhangi bir etnik kökene bağlamayı tercih etmiyordu. Anne ve babasının Kürt olduğunu belirtiyor ama bunun kendisi için bir şey ifade etmediğini söylüyor, başkalarının kendisini "*solcu bir dünyalı*" olarak tanımlarını istiyordu. Kardeşlerden üçüncüsü, *Kürt* olduklarını savunuyor ve diğer kardeşlerini inkârcılıkla suçluyordu. En küçük C. ise "*Alevi*" olduğunu belirtiyor ve bunun kendisine bir millete bağlı olmanın ötesine bir bütün olarak yeterli "yaşam felsefesi" sunduğunu söylüyordu.¹

GİRİŞ

Aleviliğin ya da tarihsel adıyla Kızılbaşlığın dayandığı temel etnik kimlik Türk/men ağırlıklı olsa da Alevilik'te Kürt kimliğinin varlığı da yadsınamaz. Zira kimi batılı araştırmacılara göre toplam Kürt nüfusunun %30'u Alevidir. Ancak kimi araştırmacılar ise Alevilikteki Kürt etnik kimliğin özellikle de Zaza-Alevilerin Kürtleştirilmiş Türkler olduğu konusunda ısrarcıdırlar. Esasen 16. yüzyılda yaşanan Osmanlı-Safevi siyasi mücadelesinin biraz da din alanına taşınmasıyla ortaya çıkan Kızılbaşlık farklılaşmasında etnik kimlik hiçbir zaman inancın önüne geçmemiştir. Zira Aleviler nezdinde Türk-Alevi bir Sünni-Kürt'ten her zaman bir adım önde

* Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İslam Mezhepleri Tarihi Anabilim Dalı Öğretim Üyesi, Konya, dogakaplan@gmail.com

¹ Erdal Gezik, *Dinsel, Etnik ve Politik Sorunlar Bağlamında Alevi Kürtler*, İstanbul, İletişim Yayınları, 2012. s.105

görülmektedir. Bu bildirinin hedefi ister Zaza ister Kurmanç olsun Kürt Aleviliğinin dayandığı tarihsel referanslar üzerinde durmak ve bahsedilen tartışmaları analiz ederek Alevilikteki etnik kimlik tartışmalarına bir katkı sağlamaktır.

1. TARİHSEL SÜREÇTE KÜRTLER: DİN, MEZHEP VE ALEVİLİK

İlk dört halife döneminde Müslüman olmaya başlayan Kürtlerin bazıları Haricilerin, bazıları Emevilerin yanında yer almış ve bazıları da Şii olup hatta “Mehdi”lik iddiasında bulunmuş olsa da zaman içerisinde büyük çoğunluğunun bağlı olduğu mezhep Sünni-Şafii ekol olmuştur. Kürtlerin tarihiyle ilgili önemli bir eser olan *Şerefnâme*'nin yazarı Şerephan Bitlisi (ö.1012/1603)'ye göre Kırmanç, Lor, Golhor ve Goran olmak üzere dilleri birbirinden farklı dört gruptan oluşan Kürt topluluklarının -Yezidi olan birkaç aşiret hariç- tamamı Şafii mezhebinden olup dinlerine sıkı sıkıya bağlı ve namaz, zekât, hac, oruç gibi ibadetleri eda etmede son derece hassastırlar.²

Kürtlerin taassup derecesine ulaşan mezhebi bağlılıkları Safeviler döneminde de açıkça görülmektedir. Şah İsmail (ö.1524) zamanında tarihinin en geniş sınırlarına ulaşmış Safevi Devleti'nin egemen olduğu bölgede yaşayan Kürtler, pek tabii olarak ister istemez İsnâaşeri Şiiliğini benimseyen bu Şii devletin egemenliği altında yaşamışlar, ancak Şiiliği benimsememişlerdir. Safeviler döneminde İran'da bulunan Venedikli (İtalyan) bir tacirin “Bütün Kürtler, İran'ın diğer yerlilerinden daha çok dindardırlar. İranlılar, Safevi inancını kabul ettikleri halde Kürtler bunu kabul etmemişlerdir. Onlar kırmızı kaftan giymelerine rağmen kalpleri onlara karşı nefretle doludur” cümleleri³ bölgedeki bütün Kürtlerin, Safevi doktrinini benimsemediklerini gösterir.

Keza Kürtlerin Çaldıran Savaşı'nda (1514) Osmanlı'nın yanında yer alıp savaşın onlar lehine sonuçlanmasında büyük pay sahibi oldukları yine savaş sonrası Safeviler yanında yer alan birçok Kürt Beyinin Osmanlı'ya sığındığı bilinmektedir.⁴ Ancak meseleye Kürtler ve Alevilik açısından bakmak gerekirse, Alevi-Kürtlerin

² Şerephan Bitlisi, *Şerefnâme*, (neşr. Ferecullah Zeki el-Kürdî, Mısır, 1930) s.26.

³ Browne, *A Literary History of Persia -Modern Times (1500-1924)-*, IV, (Cambridge: Cambridge University, 1930), s.58.

⁴ Minorsky, “Kurds, Kurdistân” V, *EF* (Leiden: E.J.Brill, 1986), s.457. Şerephan Bitlisi'nin yukarıda anılan kitabı *Şerefnâme*'de de bölgedeki Kürt Beylerinin bazen Safevilerin bazen de Osmanlı'nın yanında oldukları anlatılmaktadır.

varlığı inkâr edilemeyecek bir olgudur. Zira daha önce de ifade edildiği üzere bazı modern araştırmalara göre Türkiye'deki toplam Kürt nüfusun %30'u Alevi'dir.⁵

Kürtlerin benimsediği bir anlayış olan Alevilik'ten kısaca bahsetmek gerekirse; Alevilik, şemsiye bir kavram olup Alevilerle ilgili Türkiye'nin çeşitli bölgelerinde kullanılan Elçi, Tahtacı, Nalcı, Sıraç, Çepni, Işık, Torlak, Abdal, Kızıldeli, Talibi, Arapgirli vb. yerel veya mesleki adlandırmaların tamamını içermektedir. Esasen bu kavram 19.yüzyılın sonlarına doğru "Kızılbaşlık" yerine kullanılmaya başlanmıştır. Siyasi bir terim olarak Safevi Şahları ve taraftarları için kullanılan "Kızılbaş" terimi ilk defa Safevi Devleti'nin kurucusu Şah İsmail'in babası Şah Haydar (ö.1488) zamanında kullanılmaya başlanmıştır. Zira Şah Haydar, müritlerini diğerlerinden ayırt etsin (alâmet-i fârîka olsun) diye on iki dilimden oluşan kırmızı bir başlık tasarlamış ve bu başlık onların Kızılbaş olarak anılmalarına sebep olmuştur. 16.yüzyılda yaşanan Osmanlı-Safevi siyasi mücadelesinde Safevilerin yanında yer alan Kızılbaşlarla ilgili olarak Osmanlı toplumunda ortaya çıkan olumsuz ve pejoratif değerlendirmeler bu kavram değişikliğini doğurmuştur.⁶

Kızılbaş devleti olarak da bilinen Safevi Devleti, köken olarak 14. yüzyılda Erdebil'de ortaya çıkan Erdebil Tekkesi'ne dayanmaktadır. Tekkenin kurucu şeyhi Şeyh Safiyüddin Erdebili (ö.1334) başta olmak üzere Şeyh Cüneyd'e (ö.1460) kadar Sünni-Şafii çizgide olan tekke, Cüneyd'le birlikte politize olmaya başlamış ve Şii eğilimler göstermiştir. Şeyh Cüneyd'le başlayan Şah Haydar'la devam eden bu süreç, Şah İsmail'le zirveye ulaşmış ve nihayet 1501'de Tebriz'de Şii-Safevi Devleti'nin kurulmasıyla sonuçlanmıştır.⁷

Kızılbaşlığın doğurduğu Safevilik, "Başlı İnan'da Gövdesi Anadolu'da" bir devlet olarak tanımlanır, zira devletin kurucu unsurları çoğu Türkmen olan Anadolu ve Suriye kökenli göçmen aşiretlerdir ki bunların en büyükleri Şamlu, Rumlu, Ustacalu, Tekelü, Dulkadir, Afşar ve Kaçarlardır.⁸ Bu büyük Türkmen aşiretlerinin dışında yine Safevileri destekleyen Hınıslu ve Çemişgezeklu gibi bazı aşiretler de Kürt

⁵ Andrews, Peter Alford. *Türkiye'de Etnik Gruplar*, (çev. Mustafa Küpüşoğlu, İstanbul: Ant Yayınları, 1992), s. 72, 96, 161-174. Adı geçen çalışma her ne kadar alanında yapılan ilk çalışmalardan olsa da, P. Andrews'in savlarını birebir alan araştırması yerine 1965 Genel Nüfus Sayımı'na dayandırmış olması kitabın ortaya koyduğu iddialara temkinli yaklaşmayı gerekli kılmaktadır.

⁶ Osmanlı yazılı literatüründe Kızılbaşlarla ilgili kullanılan olumsuz ifadelerin bir listesi için bkz. Kaplan, *Yazılı Kaynaklarına Göre Alevilik*, s.29-40; Ali Sinan Bilgili, "Osmanlı Tarih Yazarlarının Algısıyla Türkiye-İran İlişkilerinde Siyasi Karakterin Dinî Söylemi: Kızılbaşlık" *HBVAD*, (Güz 2003/27), s.35.

⁷ Doğan Kaplan, *Yazılı Kaynaklarına Göre Alevilik*, s.12-15.

⁸ Bu göçebelerle ilgili olarak bkz. Faruk Sümer, *Safevi Devleti'nin Kuruluşu ve Gelişmesinde Anadolu Türkleri'nin Rolü*, (Ankara: TTK Yayınlar, 1992), s.43-100; Kemal Seyyid, *Nuşû' ve Şukûtu'd-Devleti's-Safeviyye*, (Kum: Mektebetu Fedek, 2005), s.26-27; Richard Tapper, *İran'ın Sınır Boylarında Göçebeler*, (Ankara: İmge Kitabevi, 2004), s.83.

kökenlidir.⁹ Baştan beri Safevileri destekleyen Hınıslı ve Çemişgezekli aşiretlerinin 16.yüzyılda bugünkü Tahran'ın güneyinde yaşadıklarını ve daha sonra Özbek saldırılarına karşı İran'ın kuzeydoğu sınırını korumak üzere Şah Abbas tarafından Horasan'a gönderilmiş oldukları bilinmektedir ki Minorsky bu Kürtlerin sayısının 15 bin olduğunu söyler.¹⁰

Ünlü Kürdolog Mehmet Bayrak'a göre Safevi Şahı I.Şah Abbas döneminde 17.yüzyıl başlarında Dersim eyaletinden binlerce Kürt aileyi Horasan'a sürmüş veya iskân ettirmiş; 1639'daki Kasr-ı Şirin Antlaşması'ndan sonra bu ailelerin büyük bir bölümü Dersim'e geri dönmüştür. Safeviler, Kızılbaş Kürt kimliğinden dolayı, Dersimlileri özellikle kuzeydeki Sünni Özbek ve Türkmen akınlarını engellemek üzere bilinçli olarak Horasan'a yollayarak sınır muhafazasında görevlendirmiştir. Kasr-ı Şirin'den sonra Dersim, Osmanlı'ya geçince Horasan'a gidenlerin büyük bir kısmı eski topraklarına geri dönmüştür. Hatta geri dönen bu aşiretlerin bir bölümü ile yine daha önce Dersim bölgesinde yaşayan Sinemilli vb. başkaca Kızılbaş Kürt aşiretlerinin 17.yüzyıldan itibaren Anadolu içlerine doğru göç etmişlerdir.¹¹

2. KÜRT ALEVİLİĞİ: KÜRTLER VE ZAZALAR

Aleviliğin daha çok Türkmenler arasında egemen olması Aleviliğin bir tür Türk-İslam anlayışı olduğu ve Türk kökenli bir inanış olduğu görüşlerini doğurmuşsa da günümüzde var olan Alevi Kürtler olgusunun yanı sıra Hınıslı ve Çemişgezekli gibi Kürt kökenli Safevi taraftarı Alevi/Kızılbaş aşiretlerin varlığı Alevi/Kızılbaş Kürtler olgusunun tarihsel arka planı olduğunu göstermektedir.

Yukarıda da işaret edildiği üzere, Kürtlerin büyük bir çoğunluğu tarihsel olarak Sünni-Şafii çizgiyi benimsemiş olsalar da Alevilik, onların benimsediği diğer bir dini yapılanma olmuştur.

Aleviliğin daha çok Türkmenler arasında egemen olması Aleviliğin bir tür Türk İslam anlayışı olduğu ve Türk kökenli bir inanış olduğu görüşlerini doğurmuş, Kürt kökenli Alevilerin özellikle de Zazaların -Kürtlüğün Osmanlı'da geçer akçe olması sebebiyle-Kürtleştirilmiş Türkler olduğu iddia edilmiştir.¹² Her ne olursa olsun Türklerle Kürtlerin yüzyıllarca yan yana yaşadıkları ve bunun doğal sonucu

⁹ Faruk Sümer, *Safevi Devletinin Kuruluşu ve Gelişmesinde Anadolu Türklerinin Rolü* s.53. Sümer, Hınıslı aşireti beylerinin adlarının Aygüt, Kara Güne ve Deli Budak gibi Türkçe isimler olması nedeniyle bu aşiretin en azından Türkleşmiş olabileceği üzerinde durur. Bkz. Sümer, *a.g.e.*, s.53.

¹⁰ Minorsky, V, 457.

¹¹ Mehmet Bayrak, *Alevilik, Kürdoloji-Türkoloji Yazıları*, s.82-83. Bayrak, bu bilgiden hareketle bazı Alevilerin "Bizim aslımız Horasan'dandır", "Biz Horasan'dan gelen Türkleriz" söyleminin yerini bulduğunu, ancak burada Horasan'dan gelmenin Türklükle eşdeğer olmayacağı düşüncesini dile getirir.

¹² Bkz. Şener, *Alevilerin Etnik Kimliği*, s.9-223.

olarak her iki etnik kimliğin birbiriyle etkileşimde bulunduğu unutulmamalıdır.¹³ Saha araştırmalarına dayalı yapılan çalışmalara göre Aleviliği etnik kimliklerine göre şöyle sınıflandırmak mümkündür: Türk-Alevi (Yörük-Alevi, Türkmen-Alevi, Tahtacı-Alevi, Abdal-Alevi), Kürt-Alevi (Kürt-Alevi, Zaza-Alevi).¹⁴

Yaşadığımız coğrafyada varlıklarını müşahede ettiğimiz Kürt Alevi olgusunu niceliksel olarak mevcut Kürt nüfusunun %30'una tekabül ettiği kimi araştırmacılarca tespit edilmiştir. Örneğin Andrews'ın 1980'lerde yaptığı saha araştırmasına göre Kürtlerin %70'i Sünni, kalan % 30'u ise Alevi'dir.¹⁵

Andrews, 1989 yılında yayımladığı anılan çalışmasında Kürt Alevilerin Türkiye'deki dağılımını şu şekilde verir: Bingöl (özellikle Karlıova ve Kiğı ilçelerinde), Tunceli, Erzincan, Sivas, Yozgat, Elazığ, Malatya, Kahramanmaraş (özellikle Elbistan ve Pazarcık'ta), Kayseri (Pınarbaşı, Sarız, Tomarza ilçelerinde), Çorum (Alaca'da). Buralarda Alevi nüfus birbirine uzak olmayan köylerde toplanmıştır. Adıyaman, Gaziantep, Hatay, Kırşehir, Nevşehir, Samsun ve Tokat illerinde ise dağınık gruplar halindedirler.¹⁶ Van Bruinessen ise ister Kurmanci ister Zazaca konuşan tüm Kürt Alevilerin merkezinin Dersim (Tunceli, Erzincan'ın Kemah ve Tercan ilçe-riyle Bingöl'ün Kiğı ilçesi) olduğunu söyler.¹⁷

Kürtlerin Aleviliğiyle ilgili bir tartışma noktası da Kürtler içerisine dâhil edilen Zazalarla ilgili olanıdır. Zira Türkiye'deki sayıları 1,5 ila 2 milyon arasında olduğu tahmin edilen Zazaların, Kürtçenin (Kurmanci/Kırdaşki) bir lehçesini (Zazaca/Kırmançki) konuşan Kürtler olduğu düşünülüyordu. Ancak son yıllarda yapılan dilbilimsel çalışmalar neticesinde bu dilin İrani kökenli müstakil bir dil olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Siverek, Erzincan ve Varto üçgeninde yaşayan Zazaların yarısı Sünni diğer yarısı da Alevidir. Sünni olanların büyük bir kısmı Şafii fıkıh ekolüne bağlıdır.¹⁸

¹³ Mélikoff, *Uyur İdik Uyardılar*, s.35.

¹⁴ Andrews, *Türkiye'de Etnik Gruplar*, s.72-96, 161-174. Cevdet Türkay'ın Osmanlı arşivlerinde Mühimme defterleri ve diğer arşiv belgelerine dayalı olarak ortaya koyduğu çalışmada (*Osmanlı İmparatorluğu'nda Oymak, Aşiret ve Cemaatlar*, 2001) her ne kadar inançsal yönlerine temas edilmemiş olsa da Kürtlerin yaşadığı yerlerde geçen oymak veya aşiret isimleriyle ilgili olarak ilgili belgelerde geçen "Ekrâd Taifesinden, Türkmân Ekrâdı Taifesinden, Konar-Göçer Ekrâd Taifesinden, Göçer Ekrâd Ulus Taifesinden, İran Ekrâdı Taifesinden, Yerli Ekrâd Taifesinden, Göçer Evli Ekrâd Taifesinden, Göçebe Ekrâd Taifesinden, Ekrâd Yörükânı Taifesinden" ifadeleri dikkate değerdir.

¹⁵ Andrews, s.161.

¹⁶ Andrews, *a.g.e.*, s.161-162.

¹⁷ Van Bruinessen, *Kürtlük, Türklük, Alevilik –Etnik ve Dinsel Kimlik Mücadeleleri-* (İstanbul: İletişim Yayınları, 1999), s.88.

¹⁸ L.Paul, XI/491.

Bildirimizin başında dile getirdiğimiz epigrafın da işaret ettiği üzere bizzat Zaza Alevilerin kendisi etnik kimlikleriyle ilgili büyük bir çelişki içerisindedirler. Nitekim Tunceli, Elazığ, Erzincan ve Bingöl illerini kapsayan ve 823 denek üzerinde gerçekleştirilen güncel bir alan araştırmasında “Zaza Aleviler olarak kendinizi nasıl tanımlıyorsunuz?” sorusuna deneklerin % 70’i (560) Zaza-Alevi, %20’si (160) Türk-Alevi, %10’uysa Kürt-Alevi cevabını vermiştir.¹⁹

Sonuç olarak Alevilikte egemen etnik kimlik ve kültür Türkmenlik olsa da Kürt Aleviliğinin varlığı yadsınmaz. Bir olgu olarak kabul edilmesi gereken Kürt-Aleviliğinin ise çeşitli noktalardan incelenip bu konuda çok çalışma yapılması gerektiği de izahtan varestedir. Bu meselelere Hacı Bektaş Veli’nin “İlimden gidilmeyen yolun sonu karanlıktır” veciz sözünün fehvasıyla yaklaşıp ideolojik yaklaşımlar bir tarafa bırakılarak bilimin bizi götürdüğü yere teslim olmak durumundayız. Vesselam!

BİBLİYOGRAFYA

ANDREWS, Peter Alford. *Türkiye’de Etnik Gruplar*, çev. Mustafa Küpüşoğlu, İstanbul: Ant Yayınları, 1992.

BAYRAK, Mehmet. *Alevilik, Kürdoloji, Türkoloji Yazıları*, İstanbul: Öz-ge Yayınları, 2010.

BİLGİLİ, Ali Sinan. “Osmanlı Tarih Yazarlarının Algısıyla Türkiye-İran İlişkilerinde Siyasi Karakterin Dinî Söylemi: Kızılbaşlık” *Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, Güz 2003/27), s.21-41.

BROWNE, Edward G., *A Literary History of Persia -Modern Times (1500–1924)-*, IV, Cambridge: Cambridge University, 1930.

BRUÏNESSEN, Martin van, *Kürtlük, Türklük, Alevilik –Etnik ve Dinsel Kimlik Mücadeleleri-* çev: Hakan Yurdakul, İstanbul: İletişim Yayınları, 2000.

FLOOR, Willem, *Safavid Government Institutions*, 2001, s.58.

MÉLIKOFF, Irène, *Hacı Bektaş Efsaneden Gerçeğe*, çev.Turan Alptekin, İstanbul: Cumhuriyet Kitapları, 1999.

¹⁹ Fevzi Rençber, “Din-Kimlik Tartışmaları Ekseninde Zazaca Konuşan Alevilerin Etnik Kimliği Üzerine Bir Değerlendirme” s.952

MÉLIKOFF, Irène, *Uyur İdik Uyardılar*, çev.Turan Alptekin, İstanbul: Demos Yayınları, 2009.

MİNORSKY, Viladimir. “Kurds, Kurdistan” V, *The Encyclopaedia of Islam, New Edition*, Leiden: E.J.Brill, 1986, s.457.

PAUL, L. “Zâzâ”, XI, *The Encyclopaedia of Islam, New Edition*, Leiden: E.J.Brill, 1986, s.491.

RENÇBER, Fevzi. “Din-Kimlik Tartışmaları Ekseninde Zazaca Konuşan Alevilerin Etnik Kimliği Üzerine Bir Değerlendirme” *Jasss The Journal of Academic Social Science Studies*, 6/6, June 2013, s.945-955.

SEYYİD, Kemal. *Nuşû’ ve sukûtu’ d-Devleti’s-Safeviyye*, Kum: Mektebetu Fedek, 2005.

SÜMER, Faruk. *Safevî Devletinin Kuruluşu ve Gelişmesinde Anadolu Türklerinin Rolü-Şah İsmail ile Halefleri ve Anadolu Türkleri*, Ankara: TTK Basımevi, 1992.

ŞENER, Cemal. *Alevilerin Etnik Kimliği –Aleviler Kürt mü? Türk mü?*, İstanbul: Etik Yayınları, 2002.

Şerefhan Bitlisi, *Şerefnâme*, (neşr. Ferecullah Zeki el-Kürdi), Mısır, 1930.

TAPPER, Richard. *İran’ın Sınır Boylarında Göçebeler-Şahsevenlerin Toplum-sal ve Politik Tarihi*, çev. F. Dilek Özdemir, Ankara: İmge Kitabevi, 2004.

TÜRKAY, Cevdet. *Osmanlı İmparatorluğu’nda Oymak, Aşiret ve Cemaatlar*, İstanbul: İşaret Yayınları, 2001.